

בבא בתרא, דף יג

'בכור ופשוט שהניח להן אביהן עבד ובהמה טמאה כיצד עושין? אמר ליה: שאני אומר, עובד לזה יום אחד ולזה שני ימים' – אף על פי שאין הבכור נוטל פי שנים בשבח ששבחו הנכסים לאחר מיתה, אלא במוחזק, והלא עבודת העבד והבהמה הינה שבת, ומדוע נוטל בה פי שנים?

– שכל בכור שאומר 'או חילקו או אטול פי שנים' אכן זכאי בשבת. (תוס' להלן קכג:). והטעם, שעל ידי תביעת חלוקה הרי הוא זוכה פי שנים בנכס, ושוב יכול לומר, שני החלקים שיש לי בנכס, הם השביו. (ע' בשיעורי הגר"ש רוזובסקי להלן קכג: – עמ' קנו ואילך. ובקדושין יז: – עמ' קעז. וע"ע בקהלות יעקב – ט).

'מי שחציו עבד וחציו בן חורין, עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד דברי בית הלל' – בספר 'קצות החושן' (קעת, א) הוכיח (על פי סוגית הגמרא בגטין מב), שהחלוקה לימים, נוגעת רק לצד הממוני של העבד, אבל בנוגע לקנין-האיסור שבעבד, לא שייכת חלוקה לזמנים, אלא בכל זמן הוא חצי עבד חצי בן-חורין. וסיבת הדבר, לפי שאי אפשר שייתפס בו קדושת ישראל באופן זמני ואחר כך יחזור להשתעבד כעבד כנעני.

לפי זה, כתב, אסור לרבו לעבוד בו עבודת פרך, שהרי חציו ישראל. (ובזה הסביר את דברי הרשב"א (שבת ד.) שאין איסור לשחרר חצי עבד חצי בן-חורין, שאין בהם 'תעבודו', משום צד חירות שבו. (וכ"כ מסבירא דנפשיה ב'פורת יוסף' גטין מא). וע"ע: ספר החינוך – שמו; תוס' גטין לה ד"ה כל המשחרר; טורי אבן ריש חגיגה; דבר אברהם לט, ד; קובץ שעורים והגהות ר"מ שטראשון כאן; ספר הזכרון לגר"ח שמואלביץ עמ' רד. ואף למשנה אחרונה שכופין את רבו לשחררו, יש נפקותא בדבר, באופנים שאין כפיה, כגון ביתומים או בשפחה כנענית, שאז מחלקים לימים, כלמשנה ראשונה, כמבואר בתוס' ובשאר ראשונים (גטין מב). וכן נפסק בשו"ע – יו"ד רסז).

ואמנם, במקום אחר (רמט, ב) כתב ה'קצות' שנראה ששיטת הירושלמי אינה כן, אלא הוא קנוי לכל דבריו ליום, וביום הבא אינו עבד, וחוזר חלילה. ושמה סובר הירושלמי שקדושה יכולה לפקוע בכדי (ע' נדרים ל). (וע' חת"ס שפרש הירושלמי באופן אחר. וע"ש במראה הפנים. וכן בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"א פח) האריך לבאר שאף לשיטת הירושלמי אין חלוקה לזמנים בנוגע לאיסורין, וכל דברי הירושלמי אמורים על תפישת קידושין בלבד. וע"ע קהלות יעקב – חגיגה א; כאן יא).

'כופין את רבו ועושה אותו בן חורין' – יש להסתפק אם בחיוב 'ערבות', שכל איש ישראל ערב על קיום מצוות של ישראל חברו, האם חייב להוציא הוצאות מממונו לקיים חיובו זה? ואין להוכיח שאלה זו מחיוב האדון לשחרר חצי עבדו, כדי שיקיים העבד מצוותו, – אדרבה, כאן היא תקנת חכמים מיוחדת לכפות את האדון 'מפני תיקון העולם', ולצורך מצוה רבה. (חידושי הגר"ר בענגיס, ח"א סו"י ד).

ומבואר שם, שהטעם לומר שפטור, רק מפני שלאדם עצמו שחייב במצוה, אין לו ממון לקיימה, והרי הוא אנוס, ואנוס רחמנא פטריה, ממילא גם חבירו אינו חייב לדאוג בממונו למצוותו. והביא גם מהתוס' כאן (ובגטין) שמשום מצות פריה ורביה לבד לא היו כופין את רבו, כיון שהעבד אנוס. ומשמע, שבאופן שאין הוא אנוס, מחייבים את השני להוציא מממונו לצורך מצוה של זה).

התוספות שאלו שיבוא עשה של 'פריה ורביה' וידחה לא-תעשה ד'לא יהיה קדש' – וכבר דנו האחרונים לומר שכיון שה'עשה' מוטל על צד החירות שבו, וה'לאו' על צד העבדות – שמא הרי הוא כשני אנשים, שלא שייך לומר כאן עשה ידחה ל'ת – ע' (טורי אבן – חגיגה) מנחת חינוך – לה; פורת יוסף – גטין מא; חידושי הגר"ח על הש"ס.

(ומבואר בתוס', שעבד פטור ממצות 'פרו ורבו', והטעם, לפי שהוקש לאשה. ואע"פ שהיא נפטרה מצד 'וכבשה', וזה לכאורה ל"ש בעבד. אעפ"כ הוקש לאשה ככל דיניה, ללא התחשבות בטעם הפטור. וכבר דנו בדבר בספרי האחרונים, על הקש מצוות העבד לאשה כשטעם הפטור אינו שייך אלא באשה).

אחד מתירוצי התוס', שאין קיום העשה בא בזמן דחיית הלאו ממש, שמצות פריה ורביה אינו מקיים אלא בגמר ביאה. וכבר נחלקו הראשונים בכל כגון זה אם נחשב 'בעידנא' – ע' תוס' זבחים צו: ובפסקי התוס' שם; רשב"א – שבת; ר"ן נמוקי יוסף פ"ב דבבא מציעא; שער המלך סוף הל' איס"ב; בית הלוי ח"א א; המאיר לעולם – א; מהר"ץ חיות – ביצה ה. וע' זכר יצחק לא ד"ה ונראה דהחילוק, ובספרים המצוינים ב'אור הישר' (הילמן) כאן.

עוד דנו מהאחרונים, שלכאורה ניתן לומר שמצות פריה ורביה לא מתקיימת אלא בלידת הבנים, וגם לענין דחיית לאו, אין אנו דנים על זמן הביאה – ע' מנחת חינוך, א; פרי יצחק ח"א מב; קובץ ביאורים – גיטין אות כו; שו"ת אגרות משה אה"ע ח"ב יח. וע' 'אתון דאורייתא'.

(וסברת התוס', הגם שאינו בטוח שיוולדו לו בן ובת, מ"מ כיון שעושה המוטל עליו, נחשב כמקיים ה'עשה' כבר באותה שעה, לענין דחיית 'לאו'. מפי הגרשו"א שליט"א).

עוד בבאור דברי התוס' בסוגינתו – ע' שער המלך – עבדים ג,ג; צ"ח – פסחים פח. ט"ז אה"ע א; שו"ת פרי יצחק ח"א מא; קובץ שעורים כאן; קהלות יעקב – י; בית ישי – לו, א.

(ע"ב) 'שאני התם דלמר מיבעי ליה תרוייהו ולמר מיבעי ליה תרוייהו' – כתב הרמב"ן (ע')

בחדושי וב'מלחמות': לאו דוקא כשכל אחת מהן עושה מלאכות שונות, אלא גם כשעושות אותה מלאכה, אם אחת טובה יותר והשניה פחותה, אי אפשר שיאמר האחד: קח אתה את הטובה ושלם לי ההפרש, או אקחנה אני ואשלם לך. והטעם, שכל עיקר דין 'גוד או אגוד' הוא לכופף את האדם או למכור חלקו או לקנות חלק האחר, וכאן אתה כופהו ליקח ולמכור, ואין שומעין לזה. (ואולם, זה דוקא בשני דברים, אבל בדבר אחד שאין בו כדי שיעור חלוקה לשניהם, יכול האחד לומר, טול אתה שיעור ואני פחות, ושלם לי את ההפרש בדמים, או אקח אני את החלק הגדול ואשלם לך את עילוי – והרי זה כשאר 'גוד או אגוד' שלהלכה יכול לומר כן.

וגדר החילוק בין מין אחד לשני מינים – שבשני מינים אין זו 'חלוקה' אלא 'מכירה', שאין שייך דין חלוקה בשני דברים שונים, אלא לכל אחד יש מעיקר הדין חלק בכל דבר ודבר, אבל במין אחד, יש כאן תורת חלוקה, וכשאומר לו 'טול אתה שיעור ואני פחות', אין זו מכירה ולקחה אלא מכירה בלבד, ושייך כאן 'גוד או אגוד'. – עפ"י הגרנ"ט, קע. ועיין שם עוד בבאור מחלוקת ר"י וריצב"א אם יכול להעלות בדמים יקרים).

'ככתבם וכלשונם'

'אית דינא דגוד או אגוד' – הנה קטע קטן מתוך אסופת מאמרים בעניני כללי לשון, דקדוק ודרשות רו"ל, מאת רבי יונה מרצבך זצ"ל (מובא ב'עלה יונה' עמ' קכ).

מי שהכיר קצת מדרכיו והגיגיו של חכם זה, יווכח, כי יאים הדברים לכותבם, ותואמים לדרך לימודו, להנהגתו ולשאר מעשיו, שהיו נעשים ביושר ובדקדוק, בחכמה, וביראה טהורה שקדמה לה. (בעת כתיבת שורות הללו, נוכחתי לדעת כי עתה ממש הוא יום השנה לפטירתו, לפני י"ד שנים. ואמרתי לחרוג מעט מן המסגרת, ולהציג שנים שלשה גרגרים ששמעתי מפיו:

מדי בקרו של יום ראשון בשבת, היה נוהג לערוך בחינה לתלמידי הישיבה-קטנה' בישיבת 'קול תורה' שבירושלים, בפרשת השבוע עם פירש"י. ויותר משהיה בא לראות ולבחון, נמצא מלמד ומורה ומחנך, תוך כדי החדרת ידיעת הפשט על בוריו ונתינת דגש מיוחד על דקדוק הדיבור. והכל נעשה בדרך מעניינת ומקורית, (וכך היה עושה לקראת הימים הנוראים, בהיותו מלמדנו את פיוט סדר העבודה, בדקדוק מרובה, מבאר ומפרש כל מלה וכל ביטוי); זכרני ששאל את אחד התלמידים על מספר הקרבנות שהיו קרבים בבית המקדש ממין פלוני ביום מסויים, וענה לו אותו תלמיד 'שתי קרבנות'. הגיב הרב בשלילה לאות כי התשובה איננה נכונה. התלמידים כולם ישבו משתאים בידעם כי אכן צדק התלמיד בתשובתו. עד שפרש רבי יונה כוונתו – 'שני קרבנות' ולא 'שתי'...

פעם אחת בהיותו מהלך לישיבה, והנה עץ שקד פורח במלא יפיו והדרו. נעמד הרב מהילוכו, ושאל את הסובבים: 'מה אתם רואים כאן?'... – 'אני רואה כאן את תחית המתים'...

ושוב פעם אחת, והימים ימי 'בחירות', ראה כמה מודעות פרסומת של אחת המפלגות, תלויות על מרפסות חדרי המגורים של בני הישיבה. והגיב על כך בטרונאיא: ספר תורה שתלויים בו אותיות יתרות – פסול...

יהיו דבריו – זכרונו לברכה. זכותו תגן עלינו ועכ"א).

'מי שאינו מדקדק בדברי חז"ל דקדוק ממש, לא יוכל להגיע עד סוף דעתם. (כלל זה מעמיד היעבץ בספרו 'עץ אבות'. ועיין שם ב'לוח ארש' שלו שמביא בשם ר' אלי' בחור המדקדק שכתב: אם יעלה חמור בסולם תמצא אשכנזי מדקדק. עכ"ל).

דוגמא לדבר הביטוי גוד או אגוד. מלבד מחלוקת הראשונים אם פירוש 'גוד' קצוץ – היינו הסכום – (כעין 'גודו אילנא') (רש"י) או משוך (הערוך, וכנראה הרמב"ם שכתב קנה) כעין: וימשכו את יוסף מהבור, ונגידו, או משכו וקחו לכם, – מלבד מחלוקת זו תמצא מחלוקת אם האלף של איגוד הוא גוף ראשון, אני (רש"י), או אם הוא צורת הפעיל כדרך הארמית, כגון איתיביה, אוקי, שכן פירוש הערוך משוך או המשך (וכנראה מהרמב"ם מכור או קנה).

ונראה נפקא מינה להלכה, שכן נחלקו ראשונים (הרמ"ה והשטמ"ק) אם כשהלה לא רוצה לקנות צריכים לכופו להקנות, היינו שיעשה מעשה הקנאה של חלקו, וזהו ה'מכור' של הרמב"ם וה'המשך' של הערוך, אם ממילא על פי תקנת בית דין כשזה לא רוצה לקנות, אני לוקח הדבר אלי והוא שלי, היינו קנה אתה, ואם לא, אני אקנה ואמשוך בלי לשאלך'.

דף יד

ציונים והערות

'כתב רבי אמי ד' מאה ספרי תורה... – ע' לעיל ח – אודות מספר 'ארבע מאות' בדרו"ל.

(ע"ב) 'זאי סלקא דעתך ס"ת הקיפו ו' טפחים... בתרי פושכי היכי יתיב' – וידע המקשה שספר תורה של משה – מגויל היה ולא מקלף. ועוד, מסברא כן הוא, שכך היא מצוה מן המובהר, בשל גויל (כדברי הר"ן במסכת שבת). (מהרש"א. וע' תשב"ץ ח"א קמט).

זכיון דלאמצעיתו נגלל, נפיש ליה מתרי טפחא רווחא דביני ביני' – כאשר אתה עושה מעיגול אחד שני עיגולים, יהא רווח שני העיגולים גדול יותר מרווח העיגול הגדול, וכאן יצא לך סך רווח הספר שני טפחים וחמש ששיות. (רש"ש).

'אמר רב אחא בר יעקב: ספר עזרה לתחלתו הוא נגלל' – רש"י כתב שלא היה לו אלא עמוד אחד. ובט"ז (יו"ד ערב סק"ב) משמע שהיו לו שני עמודים, אלא שהיה נגלל לתחילתו ולא לאמצעיתו